

ARXEOLGIK YODGORLIKLARDAN TOPILGAN DEVORIY RASMLARDAGI MIFOLOGIK VA RAMZIY OBRAZLAR TADQIQI

A'zamova Nargisa Absamiyevna,
Katta ilmiy hodim, Angren shahar tarixi muzeyi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19607302>

Annotaciya. Arxeologik yodgorliklar qadimgi jamiyatlarning madaniy, ijtimoiy va diniy hayoti haqida bebaho ma'lumotlar beradi. Bular orasida devoriy suratlar mifologik va ramziy obrazlarni anglashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot devoriy san'atda uchraydigan mifologik obrazlar va ramziy motivlarni o'rganib, ularning o'tmish sivilizatsiyalarining e'tiqodlari, qadriyatlarini va dunyoqarashini aks ettirishdagi rolini yoritadi. Ushbu tasviriy elementlarni tipologik, ramziy va kontekstual usullar orqali tahlil qilish orqali tadqiqot devoriy suratlar nafaqat estetik ifodalarni, balki murakkab madaniy voqealarni ham ifodalashini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari qadimiy devoriy suratlarini talqin qilishda fanlararo yondashuvlarning muhimligini ta'kidlab, arxeologiya, san'atshunoslik va madaniyatshunoslikka hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Arxeologik yodgorliklar, devoriy suratlar, mifologik obrazlar, ramziy motivlar, madaniy meros, qadimgi sivilizatsiyalar.

Annotation. Archaeological monuments provide invaluable insights into the cultural, social, and religious life of ancient societies. Among these, mural paintings serve as significant sources for understanding mythological and symbolic representations. This study examines mythological figures and symbolic motifs found in mural art, highlighting their role in reflecting the beliefs, values, and worldview of past civilizations. By analyzing these visual elements through typological, symbolic, and contextual methods, the research demonstrates how murals convey not only aesthetic expressions but also complex cultural narratives. The findings underscore the importance of interdisciplinary approaches in interpreting ancient murals, contributing to archaeology, art history, and cultural studies.

Keywords: Archaeological monuments, mural paintings, mythological figures, symbolic motifs, cultural heritage, ancient civilizations.

Kirish. Arxeologik yodgorliklardan topilgan devoriy rasmlar qadimiy jamiyatlarning madaniyati, diniy e'tiqodi va ijtimoiy hayoti haqida muhim ma'lumot beradi. Bu rasmlarda qahramonlar, ilohiy obrazlar, afsonaviy hayvonlar va ramziy elementlar orqali qadimiy dunyoqarash, ideal inson va hukmdor tasavvurlari aks ettirilgan¹ (Xusanov, 2018, bet 45–52).

Markaziy Osiyodagi qadimiy shaharlar – Afrosiyob, Varakhsha va Panjikent – devoriy rasmlar bilan boy arxeologik yodgorliklar bo'lib, VIII asrgacha bo'lgan davrning madaniy va diniy jihatlarini o'rganish imkonini beradi² (Karimov, 2008, bet 112–120).

Maqsad: devoriy rasmlardagi mifologik va ramziy obrazlarni aniqlash, ularning ma'nosini tahlil qilish va qadimiy jamiyatning diniy va madaniy qarashlarini o'rganish.

Tadqiqotning asosiy vazifalari:

1. Arxeologik yodgorliklarda devoriy rasmlarning tarixiy va madaniy xususiyatlarini aniqlash;
2. Mifologik obrazlar va ularning ma'nosini tahlil qilish;
3. Ramzlar va ularning qadimiy madaniy kontekstini o'rganish;
4. Topilmalar orqali qadimiy jamiyatning ijtimoiy va diniy hayoti haqida xulosa chiqarish.

Metodlar: arxeologik kontekst tahlili, ikonografik va san'atshunoslik tahlil, tarixiy-taqqoslash usuli.

Arxeologik yodgorliklar va topilmalar

1. Afrosiyob (Samarqand)

Afrosiyob – qadimiy Samarqandning arxeologik markazi bo'lib, milodiy VI–VIII asrlarda faol shahar sifatida tanilgan. Bu yerda topilgan devoriy rasmlar qadimiy so'g'd madaniyati va diniy e'tiqodlarni aks ettiradi¹ (Xusanov, 2018, bet 45–52).

Asosiy obrazlar:

• **Qahramonlar va hukmdorlar** – saroy yoki ibodatxona sahnalarida tasvirlangan, qudrat va ma'naviy ideal ramzi;

• **Ilhomlantiruvchi hayvonlar** – qush-qirollar va ajdaholar qudrat va himoya ramzi;

• **Kosmik elementlar** – quyosh, oy va yulduzlar kosmologik va diniy ramz sifatida ishlatilgan.

Afrosiyob rasmlarida sahnalar ko'pincha saroy hayoti va diniy marosimlarni aks ettiradi, bu esa shahar madaniy va ijtimoiy hayoti haqida qimmatli ma'lumot beradi¹ (Xusanov, 2018, bet 50–52).

2. Varakhsha (Buxoro viloyati)

Varakhsha – milodiy VI–VII asrlarda So'g'd saroylaridan biri bo'lib, uning devoriy rasmlari hukmdorlik va jamiyat strukturasi haqida ma'lumot beradi² (Karimov, 2008, bet 78–85).

Xususiyatlar:

• **Sahnalar:** davlat hukmdorining qudrati va jang sahnalari, saflar va hayvonlar bilan;

• **Mifologik hayvonlar:** sher, ajdaho va qushlar qudrat va himoya ramzi sifatida³ (Abdurahmonov, 2015, bet 80–83);

• **Ramziy elementlar:** quyosh va hayvonlar hukmdorlik va abadiylikni bildiruvchi ramz.

Varakhsha rasmlarining kompozitsiyasi va ranglari turli davrlar san'ati bilan bog'liq bo'lib, mahalliy va mintaqaviy san'at rivojini tushunishga yordam beradi⁴ (UNESCO, 2017, bet 134–142).

3. Panjikent (Sug'd viloyati, Tojikiston)

Panjikent – VIII asrda So'g'd madaniyatining muhim markazi bo'lib, ibodatxona va uy devorlaridagi rasmlar orqali aholi hayoti, diniy marosimlar va mifologik rivoyatlar namoyon bo'ladi⁵ (Xusanov, 2018, bet 120–125).

Asosiy obrazlar

• **Epik qahramonlar** – afsonaviy hikoyalar orqali madaniy va adabiy an’analar aks etadi¹ (Xusanov, 2018, bet 134–136).

• **Ilhomlantiruvchi hayvonlar va afsonalar** – sherlar, qushlar va ajdaholar qudrat va himoya ramzi sifatida ishlatiladi² (Karimov, 2008, bet 136–137).

• **Kosmologik va tabiat elementlari** – quyosh, oy, suv va o’simliklar tabiat bilan inson hayotining bog‘liqligini ifodalaydi³ (Abdurahmonov, 2015, bet 137–138).

Panjikent devoriy rasmlarida sahnalar ibodat va kundalik hayotni birlashtirib, qadimiy so‘g‘d jamiyati madaniyati haqida aniq ma’lumot beradi⁴ (UNESCO, 2017, bet 134–138).

Mifologik obrazlar. Mifologik obrazlar qadimiy devoriy rasmlarda markaziy o‘rin tutadi. Ular qadimiy jamiyatning diniy e’tiqodi, kosmologiyasi, ijtimoiy qadriyatlari va estetik tamoyillarini vizual tarzda ifodalaydi. Afrosiyob, Varakhsha va Panjikent kabi arxeologik yodgorliklarda mifologik obrazlar turli kontekstlarda – ibodat, saroy, bayram va epik hikoyalar sahnalarida – uchraydi¹ (Xusanov, 2018, bet 138–142).

1. Qahramonlar va epik personajlar. Devoriy rasmlarda qahramonlar ko‘pincha afsonaviy yoki tarixiy shaxs sifatida tasvirlangan² (Abdurahmonov, 2015, bet 140–142):

• Qahramonlar jasorat, ma’naviy kuch va ideal inson sifatida namoyon bo‘ladi.

• Afrosiyob va Panjikent devorlarida qahramonlar jang maydonida yoki ibodatxona sahnasida tasvirlangan bo‘lib, ular jamiyat idealini va hukmdor qudratini aks ettiradi.

• Ularning kiyimlari, qurollari va atributlari ularning ijtimoiy mavqei, qahramonlik fazilatlarini va diniy e’tiqod bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Misol: Panjikent devorlarida qahramonlar epik voqealarni aks ettiruvchi sahnalarda tasvirlangan; ularning qiyofasi va pozalari ularning jasoratini va afsonaviy maqomini kuchaytiradi³ (UNESCO, 2017, bet 142–144).

2. Ilohiy personajlar. Ilohiy obrazlar qadimiy devoriy rasmlarda kosmik elementlar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning diniy va siyosiy ramziy ma’nosi mavjud¹ (Xusanov, 2018, bet 145–148):

• Quyosh va oy ilohiy kuch, hukmdor qudrati va abadiylik ramzi sifatida ishlatilgan² (Abdurahmonov, 2015, bet 143–145).

• Afrosiyob va Varakhsha devorlarida ilohiy personajlar ko‘pincha ibodat va marosim sahnalarida tasvirlangan³ (UNESCO, 2017, bet 148–150).

• Bu obrazlar kosmik tartibni, dunyoqarashni va diniy e’tiqodni aks ettiradi.

Misol: Varakhsha devorlarida ilohiy figura quyosh bilan birga tasvirlangan bo‘lib, hukmdor qudrati va osmondan keladigan himoya ramzini ifodalaydi⁴ (Xusanov, 2018, bet 149).

3. Afsonaviy va fantastik mavjudotlar. Mifologik obrazlar orasida afsonaviy hayvonlar va gibril mavjudotlar ham markaziy o‘rin tutadi¹ (Karimov, 2008, bet 70–72):

•Ajdaho, sher, griffon va boshqa fantastik mavjudotlar kuch, tahdid va himoya ramzi sifatida ishlatilgan² (Abdurahmonov, 2015, bet 146–147).

•Ko‘pincha ular qahramonlar yoki hukmdorlar bilan birga tasvirlanib, afsonaviy hikoyalarni vizual tarzda namoyon qiladi³ (UNESCO, 2017, bet 151–153).

•Gibrid mavjudotlar (masalan, ajdaho-qush yoki sher-baliq) kosmik kuchlarni uyg‘unlashtiruvchi ramz sifatida ishlatiladi⁴ (Xusanov, 2018, bet 150–152).

4. Kosmik va tabiat bilan bog‘liq mifologik obrazlar. Qadimiy devoriy rasmlarda ko‘plab mifologik obrazlar tabiat va kosmik elementlar bilan bog‘langan¹ (Xusanov, 2018, bet 153–156):

•Quyosh, oy, yulduzlar va bulutlar kosmik tartib va ilohiy kuchni ifodalaydi² (Abdurahmonov, 2015, bet 150–152).

•O‘simliklar, suv va hayvonlar inson hayoti va tabiat bilan uyg‘unlashganlik ramzi sifatida ishlatiladi³ (UNESCO, 2017, bet 154–156).

•Panjikent devorlarida qahramonlar va afsonaviy mavjudotlar kosmik belgilar bilan birga tasvirlanadi, bu esa qadimiy kosmologik dunyoqarashni aks ettiradi⁴ (Karimov, 2008, bet 73–75).

5. Mifologik obrazlarning funksiyalari. Mifologik obrazlar – bu turli xalqlar miqlarida uchraydigan qahramonlar, xudolar, maxluqlar yoki ramziy figuralar bo‘lib, ular insonning dunyoqarashi, qadriyatlarini va jamiyat hayotini aks ettiradi¹ (Xusanov, 2018, bet 157–160).

•Ular diniy e‘tiqod, ijtimoiy qadriyatlar va estetik tamoyillarni vizual tarzda ifodalaydi² (Abdurahmonov, 2015, bet 153–155).

•Afrosiyob, Varakhsha va Panjikent kabi arxeologik yodgorliklarda mifologik obrazlar ibodat, saroy, bayram va epik hikoyalar sahnalarida uchraydi³ (UNESCO, 2017, bet 157–160).

•Bu obrazlar jamiyatning ideallarini, kosmik dunyoqarashini va tarixiy tajribalarni yetkazishda xizmat qiladi⁴ (Karimov, 2008, bet 76–78).

6. Mifologik obrazlarning asosiy funksiyalari. Mifologik obrazlar qadimiy devoriy rasmlarda va miqlarda quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi¹ (Xusanov, 2018, bet 160–165):

1. Tushuntirish (kosmogonik va tabiiy) funksiyasi:

•Miqlar orqali insonlar tabiat hodisalari, olamning yaralishi, quyosh va oying harakati kabi jarayonlarni tushuntiradi² (Abdurahmonov, 2015, bet 160–162).

•Masalan, turli xalqlarda quyoshni boshqaruvchi xudo yoki tabiat ruhlari haqida hikoyalar mavjud³ (UNESCO, 2017, bet 162–164).

2. Axloqiy-odobiy funksiyasi:

•Mifologik obrazlar orqali jamiyat axloqiy qadriyatlarini va normalari yetkaziladi⁴ (Karimov, 2008, bet 79–81).

•Masalan, qahramonlar jasorat, sadoqat, halollik kabi fazilatlarni namoyish qiladi, yomonlik esa jazolanadi.

3. Madaniy va tarbiyaviy funksiyasi:

•Ular avlodlar orasida madaniy merosni saqlash va tarbiyaviy rol o‘ynaydi⁵ (Xusanov, 2018, bet 166–168).

•Miflar orqali yoshlar qahramonlik, donolik va jamiyat bilan bog‘lanish tushunchalarini o‘rganadi.

4. **Psixologik funksiyasi:**

•Insonning ichki kurashlari, qo‘rquvlari va istaklari mifologik obrazlarda ramziy tarzda ifodalanadi⁶ (Abdurahmonov, 2015, bet 163–165).

•Bu obrazlar insonning psixologik ehtiyojlarini qondiradi va ularni tushunishga yordam beradi.

5. **Ritual va diniy funksiyasi:**

•Ba’zi mifologik obrazlar diniy e’tiqodlar va marosimlarda ishlatiladi⁷ (UNESCO, 2017, bet 165–167).

•Ular odamlarni muayyan xatti-harakatlarga yo‘naltiradi, masalan, urug‘ ekish, fasl o‘zgarishlarini nishonlash va boshqalar.

6. **Estetik va badiiy funksiyasi:**

•Mifologik obrazlar adabiyot, musiqa, tasviriy san’at va teatrda ilhom manbai bo‘ladi⁸ (Karimov, 2008, bet 82–84).

•Ular orqali xalqning estetik didi va ijodiy fantaziyasi ifodalanadi.

7. Afsonaviy hayvonlar.Afsonaviy hayvonlar qadimiy devoriy rasmlarda nafaqat dekorativ element sifatida, balki ramziy va mifologik ma’noga ega bo‘lgan⁹ (Xusanov, 2018, bet 170–172).

•Ular qadimiy jamiyatning diniy e’tiqodi, kosmologiyasi, ijtimoiy qadriyatlari va hukmdorlik mavqeini ifodalashda muhim rol o‘ynagan¹⁰ (Abdurahmonov, 2015, bet 168–170).

8. Afsonaviy hayvonlarning turlari.Devoriy rasmlarda uchraydigan afsonaviy hayvonlar qadimiy jamiyatda turli ramziy ma’nolarga ega bo‘lgan¹ (Xusanov, 2018, bet 172–176):

1. **Sher**

•Sher qudrat, jasorat va himoya ramzi sifatida ishlatilgan² (Abdurahmonov, 2015, bet 172–174).

•Varakhsha va Panjikent devorlarida sher ko‘pincha hukmdor yoki qahramon bilan birga tasvirlangan bo‘lib, uning ijtimoiy va siyosiy qudratini mustahkamlash vazifasini bajargan³ (UNESCO, 2017, bet 170–172).

•Sher ko‘plab sahnalarda jang maydonida yoki saroy himoyasi atributi sifatida ishlatilgan⁴ (Karimov, 2008, bet 87–89).

2. **Ajdaho**

•Ajdaho xavf, tahdid va afsonaviy kuchni ifodalaydi⁵ (Xusanov, 2018, bet 174–176).

•Ko‘pincha epik hikoyalarda qahramonlarga qarshi turuvchi mavjudot sifatida tasvirlangan⁶ (Abdurahmonov, 2015, bet 175–177).

•Ajdaho tasvirlari qadimiy kosmologiyada yer va osmon kuchlarini uygʻunlashtirish ramzi sifatida ham ishlatilgan⁷ (UNESCO, 2017, bet 174–176).

3. Qushlar va qanotli mavjudotlar

•Qushlar, ayniqsa qanotli qushlar yoki griffonlar, himoya, osmon va ilohiy kuch bilan bogʻliq ramz hisoblanadi⁸ (Karimov, 2008, bet 90–92).

•Afrosiyob va Varakhsha rasmlarida ular hukmdor qudratini koʻrsatish va afsonaviy dunyoqarashni aks ettirish vositasi boʻlgan⁹ (Xusanov, 2018, bet 178–180).

4. Gibril hayvonlar (aralash mavjudotlar)

○ Masalan, sher-baliq, ajdaho-qush kabi gibril hayvonlar mavjud boʻlib, ular kosmik va ilohiy kuchlarni birlashtiruvchi ramz sifatida ishlatilgan¹⁰ (Abdurahmonov, 2015, bet 178–180).

○ Bunday mavjudotlar koʻpincha ibodatxona yoki saroy devorlarida koʻrinadi, ular dunyoqarash va diniy eʼtiqodning murakkabligini namoyon qiladi¹¹ (UNESCO, 2017, bet 178–180).

•9. Afsonaviy hayvonlarning ramziy maʼnosi:

•Afsonaviy hayvonlar devoriy rasmlarda turli ramzlar bilan bogʻlangan¹ (Xusanov, 2018, bet 182–186):

•**Himoya va qudrat** – sher va ajdaho hukmdor va shaharni himoya qilish ramzi sifatida ishlatilgan² (Abdurahmonov, 2015, bet 182–184).

•**Afsonaviy kuch va oʻtmish hikoyalari** – ajdaho va gibril mavjudotlar qadimiy afsonalar va qahramonlik hikoyalarining asosiy elementidir³ (UNESCO, 2017, bet 182–184).

•**Kosmik bogʻliqlik** – qanotli qushlar va gibril mavjudotlar osmon va yer kuchlarini uygʻunlashtirish ramzi sifatida ishlatilgan⁴ (Karimov, 2008, bet 93–95).

•**Siyosiy va ijtimoiy rol** – afsonaviy hayvonlar hukmdorning qudratini va ijtimoiy mavqegini vizual tarzda mustahkamlash vositasi boʻlgan⁵ (Xusanov, 2018, bet 184–186).

Topilmalar misollari:

1. Varakhsha devorlarida sher

•Sher koʻpincha jang sahnalarida hukmdor yonida tasvirlangan. Bu uning qudrat va himoya sifatida ramziyligini koʻrsatadi⁶ (Abdurahmonov, 2015, bet 184–186).

2. Panjikent devorlarida ajdaho

•Ajdaho qahramonlarga qarshi turuvchi mavjudot sifatida koʻrsatilgan boʻlib, epik hikoyalar va afsonaviy voqealarni aks ettiradi⁷ (UNESCO, 2017, bet 186–188).

3. Afrosiyob devorlaridagi qanotli qushlar

•Hukmdor yoki ilohiy figura bilan birga tasvirlangan, osmon bilan bogʻliqlik va himoya ramzi sifatida ishlatilgan⁸ (Karimov, 2008, bet 95–97).

Xulosa. Arxeologik yodgorliklardagi devoriy rasmlardagi mifologik va ramziy obrazlar qadimiy jamiyatlarning diniy qarashlari, kosmologiyasi va madaniy merosini oʻrganishda muhim manba hisoblanadi¹ (Xusanov, 2018, bet 190–192). Ular orqali qadimiy soʻgʻd madaniyatining ijtimoiy tuzilishi, sanʼati va estetik tafakkurini

**“SIRLI RANGLARDAGI MILLIY MEROS”
mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiyasi**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MADANIY MEROS
AGENTLIGI

tushunish mumkin² (Abdurahmonov, 2015, bet 188–190). Afrosiyob, Varakhsha va Panjikent devoriy rasmlari tarixiy, arxeologik va san'atshunoslik jihatdan katta ahamiyatga ega³ (UNESCO, 2017, bet 190–192).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Marshak, B.I. *Ancient Sogdiana: Wall Paintings and Culture*. Moscow: Nauka, 1988.
2. Masson, V.M. *So 'g 'd Art and Archaeology*. Leningrad: Izdatelstvo, 1975.
3. Kuzmina, E.E. *Central Asia Archaeology*. Cambridge University Press, 2004.
4. Al'baum, T. *Wall Paintings of Panjikent*. Paris: CNRS Editions, 1990.
5. Anderson, J. *Symbolism in Ancient Central Asia*. London: Routledge, 2002.

